

MILLIY AN'ANLARNI URUF-ODATLARNI 6-7 YOSHLI BOG'CHA YOSHDAGI BOLALARGA TARG'IB ETISH

*Surxondaryo viloyati Sho'rchi tumani
47-Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi
Nurullayeva Sharofat Axmadovna*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Milliy an'anlarni uruf-odatlarni 6-7 yoshli bog'cha yoshdagi bolalarga targ'ib etish va Qadriyatlar, an'analar, inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan barcha narsalar haqida batafsil gaplashamiz. Qadriyatlarining mohiyati insonlarning tarixiy tajriba an'analarini kelgusi avlodlarga to'la-to'kis yetkazish, o'rgatish, ta'lim-tarbiya berish orqali izohlaymiz. Shuning uchun milliy ma'naviy qadriyatlarni e'zozlab, ardoqlab, chin dildan bajarish va ularni o'z holida saqlash, shu bilan birga, umuminsoniy qadriyatlarni oila muhitiga uyg'unlashtirish dolzarb masaladir.

Kalit so'zlar: Milliy, qadriyat, urf-odat, shaxs, yetuk, tarbiya, umuminsoniy.

Mamlakatimizda jismoniy sog'lom, ma'naviy yetuk, har tomonlama uyg'un va barkamol rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, intellektual salohiyatga, chuqur bilim va zamonaviy dunyoqarashga ega, Vatanimizning taqdiri va kelajagi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish vazifasini izchil davom ettirish mas'uliyati, eng avvalo, oila zimmasidadir. Ma'naviy-ruhiy sog'lom bolaning dunyoga kelishi masalasiga sog'lom va ahil oila mehnatining samarasi sifatida qarab, oilada o'zaro hurmat va mehr-muhabbat, yuksak axloqiy va ma'naviy qadriyatlar muhitini shakllantirish bugungi kunda har birimizning vazifamiz hisoblanadi. Bu vazifani bajarishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarining o'zni judayam katta. Qadriyatlar jamiyat rivojining negizi, millatning tarixiy taraqqiyotida erishilgan muvaffaqiyatlarini avlodlardan avlodga o'tkazuvchi qudratli omildir. Tarixiy taraqqiyot bosqichlariga nazar tashlar ekanmiz, har bir jamiyat, davlat o'zining milliy qadriyatlarini rivojlantirmay hamda mustahkamlamay turib taraqqiy etmagan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2021-yil 19-yanvar kuni ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo'yicha o'tkazilgan videosektor yig'ilishida: "Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo'lsa, uning joni va ruhi ma'naviyatdir. Biz yangi O'zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma'naviyat", – deb e'tirof etdilar. Xo'sh qadriyatning o'zi nima? Qadriyatlar deganda, inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan barcha

narsalar tushuniladi. Qadriyatlarning mohiyati insonlarning tarixiy tajriba an'alarini kelgusi avlodlarga to'la-to'kis yetkazish, o'rgatish, ta'lim-tarbiya berish orqali izohlaymiz. Shuning uchun milliy ma'naviy qadriyatlarni e'zozlab, ardoqlab, chin dildan bajarish va ularni o'z holida saqlash, shu bilan birga, umuminsoniy qadriyatlarni oila muhitiga uyg'unlashtirish dolzarb masaladir. Qadriyatlar mazmunan xilma-xil turlarga bo'linib, hayotning barcha jabhalarini qamrab olgan. Jumladan, inson va uning hayoti eng oliy qadriyat hisoblanadi. Inson yo'q joyda biror narsaning qadr-qimmatini haqida so'zlashga hojat ham yo'q. Shuning uchun ham inson qadr-qimmatini e'zozlash, uning turmushini yaxshilash, bilimi va madaniy saviyasini rivojlantirish, sog'lig'ini saqlash, hayotini himoya qilish davlatimiz siyosatining asosiy yo'nalishini tashkil etadi. Bolaning hayotining ettinchi yili - besh yildan etti yilgacha bo'lgan bolalarni rivojlantirishning juda muhim davrining davomi. O'tgan yil besh yil ichida bolada paydo bo'lgan ruhiy shaxslarning shakllanishining davomi bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, ushbu yangi shakllanishlar keyingi joylashuvi yangi yo'nalishlar va rivojlanish yo'nalishlariga xizmat qiladigan psixologik shart-sharoitlarni yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun (6-7 yosh) bolalarning tanasida sezilarli o'zgarishlar yuz beradi. Bu kamolotning muayyan bosqichidir. Ushbu davrda organizmning kardiovaskulyar va qo'llab-quvvatlovchi vosita tizimlari jadal rivojlanib, mustahkamlanib boradi, kichik mushaklar rivojlanadi, markaziy asab tizimining turli qismlari rivojlanadi va farqlanadi.

Shuningdek, Maktabgacha yoshdagi 6-7 yoshdagi bolalar uchun rivojlanishning aniq psixologik xususiyatlari xarakterli. Xayolot, e'tibor, nutq, fikrlash, xotirjamlik kabi turli aqliy va aqliy ruhiy jarayonlarning rivojlanishiga xos

Farzandlarimiz ongida axloqiy qadriyatlarni shakllantirish uchun: Vatanga, ota-onaga, o'tgan avlodlariga hurmat, muhabbat tushunchalari va tasavvurlarini kengaytirish; burch, vijdon, insof, mas'uliyat haqidagi tasavvurlarni vujudga keltirish; do'stlik, o'rtoqlik, qo'ni-qo'shnichilik munosabatlari haqidagi tasavvurlarni kengaytirish hal qilinishi kerak bo'lgan dastlabki vazifadir. Estetik qadriyatlar farzandlarimizning estetik sezgi va idrokini tarbiyalash, tashqi va ichki go'zalligini shakllantirishdir. Maktabgacha yoshdagi 6-7 yoshli bolalarda estetik qadriyatlarni shakllantirish uchun: bola ongida ota-bobolarimizdan bizgacha yetib kelgan amaliy, me'morchilik, musiqa va san'at asarlarini, shuningdek, turli xarakterdagi bayramlarni asrab-avaylash tuyg'usini shakllantirish; go'zallikka baho berish, haqiqiy go'zallikni soxta go'zallikdan ajrata olish; tabiatning nozik, nafis go'zalliklarini ko'rish, his etishni rivojlantirish talab etiladi. Qadriyatlar amal qilish doirasiga ko'ra, milliy va umuminsoniy turlarga bo'linadi. Insonning qaysi millatga mansub ekanligi haqida tasavvuri faqat g'oyagina emas, balki tuyg'u hamdir. Qadriyatlar xalqimizning bebaho boyligi sifatida madaniy-ma'rifiy hodisalar, urf-odatlar, an'alar zamirida inson qadr-qimmatining oshishiga xizmat qiladi. Oilada bolaga salomlashishdan tortib

to'g'ri ovqatlanish, kiyinish, kattalar va tengdoshlar bilan o'zaro muloqot, jamoatchilik ichida o'zini tutish singari ma'naviy-ma'rifiy, yurish-turish bilan bog'liq ham milliy, ham umuminsoniy qadriyatlar singdirib boriladi. Bola o'zini anglash sari qadam qo'yganidan tevarak-atrofnii, yaqinlarini, unga g'amxo'rlik qilayotgan ota-onalarini tanishni va ularning xatti-harakatlariga taqlid qilish va o'zlashtirishni boshlaydi. O'zbek oilalariga xos bo'lgan mehnatsevarlik, sadoqat, samimiyat, ishonch, vatanni sevmoklik, adolat, poklik, to'g'rilik singari fazilatlar shaxsiy namuna sifatida ota-onadan farzandga bevosita singdiriladi. Maktabgacha yoshdagi 6-7 yoshdagi bolalar asta-sekin o'z faoliyatini baholashni shakllantirmoqdalar, bu uning faoliyati qanchalik muvaffaqiyatli ekanini, o'qituvchilar va atrofdaqilarning nuqtai nazarini baholashda tengdoshlari qanchalik muvaffaqiyatli ekanini tushunishga bog'liq. Bolada allaqachon o'zidan xabardor bo'lishi mumkin, shuningdek u turli jamoalarda - oila, tengdoshlar orasida va hokazo.

Bu yoshdan katta bo'lgan bolalar o'z-o'zidan aks etishi mumkin, ya'ni ijtimoiy "Men" ni tan olishi va shu asosda ichki pozitsiyalarni yaratishi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi 6-7 yoshdagi bolaning shaxsiy va aqliy tarbiya tizimini rivojlantirish jarayonidagi eng muhim yangi tuzilmalaridan biri sabablarni bo'ysundirishdir, keyin "men kerak", "men kerak" kabi motivlar tobora ko'proq "men istayman" ustidan ustunlik qiladi. Bundan tashqari, ushbu davrda, jamoatchilikni baholash bilan bog'liq bo'lgan faoliyat sohalarida o'zini o'zi himoya qilish istagi ortadi. Asta-sekin, bolaning "men" ni anglashi va bu asosda maktab mavsumi boshlanishida ichki mavqega ega bo'lishi yangi istak va ehtiyojlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Buning sababi shundaki, bolaning maktabgacha tarbiya vaqtida asosiy faoliyati bo'lgan o'yin, bu o'rinda asta-sekin o'z pozitsiyasini taslim qiladi, endi uni to'liq qondira olmaydi. Odatdagidek hayot tarzidan tashqariga chiqishga va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan faoliyatda ishtirok etishga ehtiyoj bor, ya'ni, odatda maktab o'quvchilarining aqliy va shaxsiy rivojlanishining eng muhim natijalari va xususiyatlaridan biri bo'lgan "maktab o'quvchining pozitsiyasi" deb ataladigan boshqa ijtimoiy holat qabul qilinadi.

Urf-odat va an'analarimiz, madaniyatimizdan bahramand bo'lgan o'g'il-qizlarimizning hayot tarziga yoshliklaridan ota-onalariga ko'mak berish, so'ngra esa o'z oilalari uchun qayg'urish hissi singib boradi. Oilada farzand tarbiyasida nafaqat ota va ona, balki bobo va buvilarning ham o'rni haqida ham unutmashlik kerak. O'zbek oilalarida istiqomat qilayotgan keksa avlod vakillariga ko'rsatilayotgan ehtrom zamirida pir-u badavlat onaxonlar-u otaxonlarimizni e'zozlash, ularning o'g'itlari, pand-nasihatlariga amal qilish, keksaygan chog'larida tayanch bo'la olish singari qadriyatlar mavjud. Dasturxon atrofidagi yig'inlarda keksa avlod vakillari tomonidan xalqimizning nodir ijod namunalari maqol, matallar, rivoyatlar-u hikmatlar orqali turli xil maishiy masalalar va muammolarga yechimlar ko'rsatiladi. Keksaygan ota-

onalarga kiyim yoki pul emas, balki oila a'zolarining shirin so'zi va tasallisi, ruhiy daldasidan, e'tiboridan ortiqroq narsaning o'zi yo'q. Keksalarga ko'rsatilayotgan mehr-oqibat va muruvvat oiladagi uchinchi avlod vakillariga o'z ota-onalarining qarilik gashtini osoyishtalik va baxtiyorlikda o'tkazishlarini ta'minlaydi. Buyuk ajdodimiz, yengilmas sarkarda Sohibqiron Amir Temur xonadonida o'rnatilgan tartibga asosan, shahzodalar tarbiyasi ularning onalari zimmasida emas, balki buvi-bobolari zimmasida bo'lgan. Bo'lg'usi olim Mirzo Ulug'bekning onasi Gavharshodbegim hayot bo'lsalar-da, uning oilaviy tarbiyasi bilan Saroymulixonim shug'ullanib kelgani tarixiy manbalarda keltirilgan. Amir Temur, o'z navbatida, bobo sifatida Mirzo Ulug'bekning harbiy ish, davlatni idora qilish, ilm egallash borasidagi tarbiyasiga alohida e'tibor qaratadi. Natijada Mirzo Ulug'bek ma'rifatparvar davlat arbobi, butun dunyoga mashhur olim, yetuk falakiyotshunos bo'lib yetishadi. Keksalarning ibratli hayot yo'li, o'g'itlari, yillar silsilasida toblangan chuqur hayotiy tajribasi yoshlarimizning o'z yo'lini to'g'ri tanlay olishida asrlar davomida mayoq vazifasini o'tab kelmoqda. Afsuski, hozirgi paytda oilada, farzand tarbiyasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirish bilan bog'liq ko'plab qiyinchiliklar, muammolar yuzaga kelmoqda. Aksariyat oilalarda bugungi kunda oila a'zolarining bir-biridan tobora uzoqlashishi va begonalashuvining guvohi bo'lamiz. Zamonaviy oila qiyofasi – har bir oila a'zosi televizor oldida soatlab band bo'lib qolayotgan yoki qo'lida uyali aloqa vositasi bilan o'z hududiga berkinib olishi, o'zaro sovuq munosabatlar, turli avlod vakillarining go'yo bir-birini tushunmayotgani singari tasvirlarda namoyon bo'lmoqda. Ba'zi oilalarda ota-ona ertalabdan kechgacha ro'zg'or tashvishida jamiyatning turli jabhalarida ish bilan band bo'ladi, ayrimlari maqsadsiz ko'chako'ya yuradi va uyda bo'lgan vaqtlarida ham o'z ishlari bilan ovora bo'lib farzandlariga deyarli vaqt ajrata olmaydi. Tashqi ko'rinishdan agar "oilal" deb atash mumkin bo'lsa, bu dargohda oila ahlini shunchaki bir boshpana bog'lab turadi, xolos. Deyarli bir-birini tushunmaydigan, samimiy suhbatlar olib borish o'rnini sovuqqina ijtimoiy, zaruriy savol-javoblar bilan yakun topuvchi dialoglar egallamoqda. To'g'ri, biz axborot texnologiyalari asrida yashayapmiz. Shuni unutmasligimiz lozimki, oiladagi bu kabi sovuq munosabatlar farzandlarimizni qo'sh-qo'llab yot oqimlar-u, begona madaniyatlar ta'siriga tushib qolishlariga turtki bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, oilalarda sog'lom ma'naviy, axloqiy muhit hukmron ekan – jamiyat mustahkam bo'ladi, mustahkam jamiyatda esa tinchlik, farovonlik, osoyishtalik va to'kinlikning barqarorligi ta'minlanadi. Jamiyatimizning osoyishtaligi va barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo'shish esa har bir vatandoshimizning vazifasidir. Yoshlarning ma'naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirish o'ziga xos bosqichlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Bunda, avvalo, ma'naviy-axloqiy tarbiyaning maqsad va vazifalarini to'g'ri qo'ya bilish, ish mazmunini aniqlash, maqsadga erishish uchun tizimli yondashuvni tashkil etish zarur. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning maqsadi

quyidagicha belgilandi: oliy ta'lim muassasalarida izchillik asosida olib boriladigan ta'lim-tarbiya natijasida ma'naviy-axloqiy sifatlarga ega bo'lgan kasbiy kompetentli mutaxassis tayyorlash. Yoshlarning ma'naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishda quyidagi vazifalar nazarda tutiladi:

1) uzluksiz ta'lim-tarbiyaning har bir bo'g'inida ma'naviy-axloqiy tarbiya maqsadiga erishish yo'llarini izlab topish;

2) ta'lim-tarbiya jarayonida turli ta'sir vositalari orqali yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash;

3) ma'naviy-axloqiy tarbiyada shaxsga yo'naltirilgan metod va vositalar, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish;

4) yoshlarning ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalanganlik darajasini aniqlash maqsadida anketa so'rovlarini o'tkazib, natijalarini qayd etib borish;

5) ma'naviy-axloqiy sifatlarga ega bo'lgan, kompetentli ijtimoiy faol mutaxassis tayyorlashga erishish. Yoshlarda ijtimoiy-pedagogik faoliyatni, tashabbuskorlikni, faollikni tashkil etish uchun oliy ta'lim muassasalarida "Tarbiyaviy ishlar metodikasi" fanini o'qitish jarayonida shaxsga yo'naltirilgan ta'limtarbiya texnologiyalarini hamda hamkorlik ta'limini amalga oshirish muhim sanaladi. Mazkur ta'lim-tarbiya texnologiyalari orqali talaba shaxsini ijtimoiylashtirishga erishish imkoniyati yaratiladi. Xulosa. Demak, yoshlarda aynan ijtimoiy munosabatlarga kirishish uchun lozim bo'lgan ma'naviyaxloqiy kategoriyalar, normalar, qadriyatlar tizimi haqida bilim hosil qilish hamda ulardan amaliy faoliyatda foydalanish ko'nikmalarining takomillashtirilishi muhim o'rin tutadi. Bu o'rinda "Tarbiyaviy ishlar metodikasi" fanida ijtimoiy ongini shakllantirish metodlari (suhbat, bahs-munozara, muammoli ta'lim)dan unumli foydalanish maqsadga muvofiq. Ta'lim muassasalarida talaba-yoshlarning ma'naviy-axloqiy, tarbiyaviy sifatlarning rivojlanganligini baholash namunali, yaxshi, qoniqarli mezonlari orqali aniqlab boriladi, past ko'rsatkich aniqlansa, korreksiyalash ishlari amalga oshiriladi, buning uchun talaba bilan individual-psixologik ishlar olib boriladi hamda natijaga erishish uchun harakat qilinadi. Bu esa, o'z navbatida, oliy ta'lim muassasalari talaba-yoshlarining ma'naviy-axloqiy kompetentligini rivojlantirishning mantiqiy-tuzilmaviy modelini yaratishga imkon beradi. Bunday zamonaviy ta'lim modeli talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda, ma'naviy-axloqiy kompetensiyaviy yondashuv asosida ta'limtarbiya jarayonini amalga oshirishda muhim hisoblanadi. Chunki talaba-yoshlarda zarur kompetensiyalarni shakllantirish uchun, avvalo, pedagogning o'zida kompetentlik rivojlangan bo'lishi lozim. Oilada milliy tarbiya va farzand tarbiyasi haqida gap ketganda beixtiyor taniqli ma'rifatparvar Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir" [1] degan chuqur ma'noli so'zlari inson e'tiborini tortadi. Ko'plab olimlar o'z tadqiqotlarida ma'naviy tanazzulning asosiy omillari bo'yicha qator izlanishlar olib borishdi, har xil

qiziqarli tahliliy ma'lumotlar asoslandi, lekin bularning ichida odamni tashvishga soladigan bir qaraganda e'tiborsizdek tuyuladigan, lekin oqibati tanazzulga, johillikka olib boradigan bir omil, ya'ni oilada farzand tarbiyasiga e'tiborsizlik illati millatning ma'naviy tanazzulining asosi desak hecham mubolag'a bo'lmaydi. Xo'sh nega bugun ota-onalar farzand tarbiyasiga e'tiborsiz? Farzand tarbiyasi bilan shug'ullanishga qanday omillar to'sqinlik qilyapti? Ota-onalar farzand tarbiyalash metodlarini biladimi? Mazkur savollar bizni masala yuzasidan hamma uchun bir tildagi optimal yechim topish vazifasini qo'ymoqda. Bugun butun dunyoda inson kapitali uchun kurash, eng katta sarmoya farzandni yaxshi bilimli bo'lishiga, tarbiyasiga tikilayotgan bir vaqtda bizda farzand tarbiyasiga e'tiborsizlik illat va tahdidi kuchayib bormoqda. Oilada farzand tarbiyasiga e'tiborsizlik illati bir qator qarorlarda, jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 28-iyuldagi PQ-3160-sonli 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-sonli, 2021-yil 26-martdagi PQ-5040-sonli Qarorlari va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda 1059-sonli qarorida ichki tahdid sifatida qayd qilinib, mazkur tahdidlarni yuzaga keltiruvchi pedagogik, psixologik omillar bo'yicha tadqiqotlar olib borish, mazkur tahdidlarga nisbatan psixologikg'oyaviy kurash olib borish vazifasi qo'yildi. Maktabgacha tarbiya davrining oxiriga kelib, bolaning ruhiy holati kabi shaxsiyatning shakllanishi o'z-o'zini anglashning rivojlanishi bilan bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Z. T. Nishonova. M. Xolnazarova. "Rivojlanish psixologiyasi". Toshkent. 2019. 2. Kulagina I, Yu. Agepsychology (Development of a child from birth to 17 years), 1999 Allhusen, V., Belsky, J., Booth, C. et al. (2003).
2. Early child care and mother-child interaction from 36 months through first grade. *Infant Behavior and Development*, 26(3), 345–370.
3. Barbarin, O.A., Early, D., Clifford, R. et al. (2008). Parental conceptions of school readiness. *Early Education and Development*, 19(5), 671–701.
4. Belsky, J., Bakermans-Kranenburg, M. & Van IJzendoorn, M. (2007) 6. M.X.Xolnazarova, M.Q.Muxliboyeva "Yoshva pedagogik psixalogiya"
5. Z.T.Nishanova, N.G.Kamilova, D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova "Rivojlanish psixalogiyasi pedagogik psixalogiya" kirobi Toshkent-2018